

A beszólás mint beszédaktus

A beszédaktus-kutatás témájában megjelent munkák sorát most egy eddig elhanyagolt beszédaktussal foglalkozóval bővitem. Beszólásnak nevezem. Mivel Austin a konstatívumok és performatívumok egyértelműnek tűnő elkülönülése helyett azt tapasztalta, hogy az explicit performatívumokat tartalmazó megnyilatkozásokkal is végezhető állítás – *Allítom, hogy így történt* –, illetve talált olyan performatív mondatokat is, amelyekben nincs performatív ige – *Az ülés kezdetét veszi* –, azt a következtetést vonta le, hogy lényegében minden megnyilatkozásunk cselekedet értékű. Általánosságban fogalmazva léteznek olyan helyzetek, amikor valaminek a kimondása egyenértékű lehet valaminek a megtételével, és vannak olyanok, ahol valaminek a kimondása közben végrehajtott bizonyos cselekedeteket: amikor az *Elmegyek* mondatot kimondom a barátomnak, valójában ígéretet teszek neki az [elmegyek] hangsorral, a *Megígérem, hogy elmegyek* kimondása pedig egyenlő az ígérés cselekedetével.

Ez a gondolat azonban egy újabb kérdést von maga után, azt, hogy ha minden mondat kimondása legalább egy beszédaktus végrehajtásának felel meg, van-e különbség a példákban szereplő performatívumot tartalmazó és az a nélküli megnyilatkozások között. A megoldást Austin abban találta meg, hogy felállította a beszédaktusokkal végrehajtott cselekedetek hármass hierarchiáját: a **lokúciós**, az **illokúciós** és a **perlokúciós** aktusokat. **Lokúciós aktus**nak azt nevezzük, amikor a beszélő létrehoz egy megnyilatkozást. Vagyis egy olyan nyelvtanilag azonosítható, felismerhető prozódiajú mondatot alkot, amelyet az egy nyelvet beszélők megértenek, amely a használatától független jelentéssel bír.

A megnyilatkozás kimondásával a beszélő csinál is valamit, állít, kérdez, felszólít, azaz a lokúció rendszerint egy illokúciós aktus végrehajtása is: a mondatot valamire használjuk, s ez a használati mód az **illokúciós aktus**. A *Támadni készül* mondattal például közölhetünk, figyelmeztethetünk, kétkelkedhetünk stb. attól függően, mi a szándékunk a kimondásával.

„Néhány kivételtől eltekintve a beszéd célja az, hogy hatást váltsunk ki vele, valamilyen következménnyel járjon a hallgatóságunk körében, amit mondtunk. A **perlokúció** tehát az, amit valaminek a mondása révén valósítunk meg, érünk el. Ha kérdezzük, választ várunk, ha bocsánatot kérünk, el akarjuk nyerni azt, más megnyilatkozásunkkal elrettenjük, meglepjük, félrevezetjük partnerünket. A perlokúciós aktus előfeltétele, hogy a hallgató megértse a lokúciót, felismerje a lokúciós lényegét: a gyermek a *Moss fogat!* felszólításra például elmenjen lefeküdni.” Austin szerint a perlokúciós aktusok kívül esnek a nyelvészet hatáskörén. A nyelvész csupán azt tudja tenni, hogy

a beszélő bizonyos perlokúciós hatások létrehozására irányuló intenciót vizsgálja. A perlokúciós aktus előfeltétele, hogy a hallgató megértse a lokúciót, felismerje az illokúciós lényegét (Szili 2004: 77).

A beszólás a beszédaktusok rendszerében

A pragmatika művelői elsősorban az együttműködés verbális és nem verbális eszközeire koncentrálnak (Szili 2007: 1). Bár mi is az együttműködést tartjuk az emberi közösség elérendő, normális állapotának, nem hagyhatjuk figyelmen kívül annak hiányát sem (Huszár 2006: 33). Az együttműködés ellentéte a partner – szimbolikus – kiiktatására irányuló agresszivitás. Az emberek közti kapcsolatban az agresszivitás mindennapi dolog. Az állatvilágban pedig sokszor a pusztta túlélés záloga. Az emberi társadalomban a saját integritás megvédéséhez sokszor elkerülhetetlen a mások agressziójának elhárítása, néha, sajnos, a saját agresszió kimutatása útján.

A beszólás mint beszédaktus egyértelműen a beszélő partnerére irányuló agresszív szándéknak megnyilvánulása. Ilyen értelemben ellentétbe állítható a bókkal, mint az együttműködés, mások homlokzatának védelmére irányuló beszédaktussal. A beszólás a beszédpartner pozitív homlokzatának (Goffman) verbális fenyegetése. Amikor valaki „beszól” valakinek, tudatosan nem alkalmazza a Brown és Levinson által leírt negatív és pozitív udvariassági stratégiákat. A beszólással az egyén a partner fölé helyezi magát. Aki ezt a negatív beszédaktust megengedi magának, felrúgja az együttműködést másokkal, sérthetetlennek tételezve magát. Tudatosan sérti meg a leechi Udvariassági Elvet (Szili 2007: 7).

Bármilyen agresszív megnyilatkozás elhangzása, leírása maga a lokúciós aktus. Az illokúciós aktus pedig az, amire a megnyilatkozást használjuk, vagyis a használati mód. Hogy mire használjuk, az a beszédszándéktól függ.

A beszólás a beszédpartnerre vonatkoztatott negatívan értékelő elemet tartalmazó aktus. Valami olyannak az állítása, amelyet az összeegyeztethetetlennek tarthat a saját pozitív énképével. A partner homlokzatát veszélyeztető aktus. Tartalmazhat állítás vagy kérdés formájában negatívan értékelő melléknevet, például: Te *hülye* vagy; *Hülye* vagy?, főnevet: *Kurva*. Beszólásnak minősíthető a negatív képet implikáló bók, például: *Önmagadhoz képest elég jó volt*. A beszólások a beszélőnek arra irányuló szándékát jelenítik meg, hogy a hallgatóban/címzettben kárt tegyen, lejáratás, megsértés, megbántás útján.

Mint korábban említettük, a perlokúció az, amit valaminek a mondása révén érünk el. A beszólásban mint beszédaktusban a perlokúció tehát az, ha a partnerünk mások előtt lejáratódik, pozitív énképe, homlokzata sérül.

A beszólásban mint beszédaktusban a perlokúciós aktusnak nem feltétlenül előfeltétele az, hogy a hallgató azonnal megértse a lokúciót, felismerje az illokúciós szándékot. A hallgatóság körében hatást tudunk kiváltani ezek nélkül is. A beszédpartner ilyen esetben késleltetve – a hallgatóság reakciói alapján – érzi homlokzatának sérülését.

A perlokúciós hatáshoz tartozik a beszélő énképének pozitív megerősítése is. Hiszen aki másokat negatívan minősíthet, nyilván olyan, akire ezek a szavak nem vonatkozhatnak. A beszélő pozitív énképét megerősíti, minél többször, minél többeknek szól be, illetve mások beszólását minél hatásosabban torolja meg.

A sikerülési feltételek

Austin abból a tényből kiindulva foglalkozik a „megfelelő körülmények” dolgával, hogy a performatív igék kimondása még nem azonos az aktus sikeres lebonyolításával. Először sematikusan próbálta meg kibontani egy részét azoknak a dolgoknak, amelyek egy nagyon fejlett explicit performatívum gördülékeny vagy „szerencsés” működéséhez elengedhetetlenül szükségesek:

- „A1 Léteznie kell egy hagyományosan elfogadott, konvencionális hatású eljárásnak, melynek során bizonyos személyeknek adott körülmények között meghatározott szavakat kell kimondaniuk, továbbá:
- A2 az adott esetben az érintett személyeknek és körülményeknek meg kell felelniük az adott helyzetekben megkívánt eljárás kívánalmainak.
- B1 Ezt az eljárást minden résztvevőnek helyesen és
- B2 maradéktalanul végre kell hajtania.
- Γ1 Amennyiben, amint az gyakran előfordul, az eljárást végrehajtó személynek bizonyos dolgokat és érzéseket tulajdonítanak, vagy a résztvevőktől meghatározott magatartásformákat várnak el, akkor az eljárás szereplőinek és felhasználóinak valóban gondolniuk, illetve érezniük kell az említett gondolatokat, illetve érzéseket, és a megfelelő magatartást és hajlandóságot kell mutatniuk, továbbá
- Γ2 később ténylegesen is így kell viselkedniük” (Austin, 1990: 40).

A sikerülési feltételek a beszólásban mint beszédaktusban

Érdeemes sorban áttekinteni a feltételeket. Az A1 és A2 feltételeknek nem kell teljesülniük. Miért is nem? Mert a beszólás esetében nincs konvencionális hatású eljárás, nem meghatározott szavakat kell kimondanunk, nincsenek a helyzetekben megkívánt eljárásnak kívánalmai. Továbbá az eljárásban nem kell minden résztvevőnek részt vennie, csak a beszélőnek kell helyesen és maradéktalanul végrehajtania az eljárást, így a B2 feltételnek sem kell teljesülnie. A résztvevőktől nem várnak el meghatározott magatartásformákat, ezért Γ1 és Γ2 esetek is figyelmen kívül hagyhatók. Egyedül a B1 feltételre van szükség, az eljárást helyesen kell végrehajtani, hogy a beszólás aktusa létrejöhessen. Igaz, azt is csak a beszélőre vonatkoztatva.

A beszédaktusok létrehozásának szabályai

Searle szerint egy illokúciós aktus létrehozásakor – ideális esetben – a beszélők az adott aktusra érvényes, társadalmilag determinált konvencionált szabályokat követik, a nyelv használata tehát szándékos, szabályok által irányított tevékenység. Meg is kísérelte e szabályok felállítását. Searle arra keresi a választ, miképpen jelenítődik meg a hallgató számára a beszélő szándéka, vagyis milyen szabályok követése tesz valamely illokúciós aktust bocsánatkérésé, állítássá, tagadássá stb. (Szili 2004: 87–8). A searle-i irányító szabályok alapján a beszólás mint beszédaktus létrehozásához például az alábbi szabályokat kell követnünk:

1. A propozíciós tartalom szabálya azt írja elő, hogy valamely esemény folytán a beszélő (B) nyelvi agressziót követ el a sértetten (S), (aki akár maga B is lehet).
2. Az előkészületi szabályok
 - 2.1. A cselekvés (megnyilatkozás) árt S-nek, s B ennek tudatában van/lehet;
 - 2.2. S akarata és esetleges távolléte ellenére is megtörténik a megnyilatkozás.
3. Az őszinteségi szabály nem alkalmazható, a propozíciós tartalom akkor is kinyilatkoztatható, ha
 - 3.1. B tudatában van annak, hogy nem biztos, hogy a cselekedet megtörténik;
 - 3.2. B tudatában van annak is, hogy S számára nyilvánvaló, hogy a cselekedet nem történik meg.
4. A lényegi szabály szerint B a szavak kiejtésével kifejezi például S iránti ellenszenvét, semmibe vételét, lekicsinylését.

A homlokzat szerepe a beszólásban mint beszédaktusban

A színházi kifejezések jól illenek a köznapai interakciók elemzéséhez is. Nekünk is vannak forgatókönyveink, színpadaink, és vannak dolgok, amelyeket a színpad mögött csinálunk. Amikor a nyilvánosság számára mutatjuk meg önmagunkat, maszkot vagy „homlokzatot” használunk. Goffman „homlokzatnak” nevezte azokat a pozitív társadalmi értékeket, amelyekről egy személy sikerrel hirdeti, hogy képviseli őket. A homlokzat az én kivetített képe, amelyet elismert társadalmi tulajdonságok alkotnak (Forgas 1989: 201).

Síklaki a homlokzatot egy konkrét társas helyzetbe felmutatott, aktuális énképnek nevezi, amelyhez ragaszkodunk, s amelyhez erős érzelmi szálak fűznek bennünket. A társas interakció résztvevői homlokzatának épsége – legtöbb esetben – minden fél kölcsönös érdeke. A szereplők mindegyike függ a többiekétől homlokzatuk épsége tekintetében. Ebből az igényből a beszédviselkedés fontos rendezőelve következik, s a mások méltóságának tiszteletben tartását szolgáló szóbeli stratégiáknak, röviden az udvariasság szóbeli stratégiáinak egész univerzális rendszere építhető rá. Bizonyos esetekben a beszélő annak ellenére végrehajtja cselekedetét, hogy tisztában van annak a másik fél homlokzatát vagy saját homlokzatát fenyegető voltával. A homlokzat veszélybe kerülhet nem szándékos ügyetlenség, szándékos, rosszindulatú viselkedés vagy cselekedet eredményeként. A beszélőnek ilyen esetekben fontolóra kell vennie, milyen kiigazító eljárással tudja kompenzálni az okozott homlokzatsérülést. Ahhoz, hogy konkrét homlokzatózó stratégiákat alkalmazzunk, finomítani kell az eddigi homlokzatfogalmot. Ezt a finomítást Brown és Levinson végezték el (Brown–Levinson 1987). Különbséget tettek negatív és pozitív homlokzati igények között. „*Negatív homlokzati* igényen azt értjük, hogy minden kompetens felnőtt ember elvárja, hogy autonómiáját tiszteletben tartsák, azaz, ne próbálják olyasmire kényszeríteni, amit nem akar, vagy amit nem szándékozott megtenni, elvárja, hogy a személyes »vadászmezőit« tiszteletben tartsák, ne háborgassák (pl. ne lépjenek be a szobájába kopogtatás, illetve az engedélye nélkül). A *pozitív homlokzati* igény lényegében az a személyes, konzisztens énkép, amit az adott társas szituációban magunkról felmutatunk, az az igényünk, hogy ezt a társaság többi tagja tiszteletben tartsa, ne vonja kétségbe, ne mondjon, ne tegyen olyasmit, ami ezzel ellentmondásba kerülne, sőt, alkalmasint fejezze ki, hogy a más számára becses dolgok részben vagy egészben számára is értékesek” (Síklaki 1998: 48–9).

A homlokzatfenyegető, homlokzatromboló aktus mértéke

A beszólás egyértelműen homlokzatfenyegető aktus. Fontos meghatározni a beszólás romboló hatásának mértékét, amely lehet nulla, kis-, közepes és nagymértékű. A nyelvi agresszió akár egy, de gyakrabban több tényező együttes megjelenésével jön létre. Az agresszió mértékének meghatározásakor mindig figyelembe kell venni a következőket: a beszélő szándékát, a beszédhelyzetet, a beszédeseményt, a belső és külső kontextust, a személyes érzékenységet, az egyéni fogadtatást, a személyes érintettséget, az esetleges előzményt, a pillanatnyi hangulati, lelki és fizikai állapotot. A címzett megítélésén múlik, hogy az elhangzottakat nyelvileg agresszívnek érzi-e. Külső megfigyelő esetében fenn áll a lehetőség, hogy téved annak eldöntésében, történt-e homlokzatfenyegető, homlokzatromboló aktus.

A homlokzatfenyegető, homlokzatromboló verbális agresszió néhány lehetséges formája: szexista és rasszista nyelvhasználat; nyelvhasználatban kifejeződő negatív attitűd; fenyegető, leki-csinyló, kioktató nyelvhasználat; káromkodás, trágárság, tabutémák, tabuszavak; a T és V formák helytelen használata; nem reciprok T/V használata; nem helyénvaló, faji hovartartozásra utaló vagy téves megszólítás; a gúnynév használata; a hangerő és a hangmagasság szintje és változása; hangsúly, hangszín, beszédtempó, beszédritmus; gúnyos és bántó megjegyzések, célzások, ironia, intrika; negatív minősítések, rejtett sértések; a felszólító mondatok alkalmazása oda nem illő szövegműve-

zetben; a kijelentő és feltételes mód használata felszólításra; kiemelő szórend; a beszédlépés elutasítása; diszfemisztikus nyelvhasználat; a negatív konnotációjú szavak használata; a beszédhelyzet figyelmen kívül hagyása; a beszédesemény meghatározó elvárásainak, normáinak figyelmen kívül hagyása; belső és külső kontextus figyelembe nem vétele; tranzakciós szempont figyelmen kívül hagyása; kommunikációs médium téves használata; beszédhiba és nyelvbotlás megjelenése, nyelvi hiba vétése; beszédjogért való versengés; közbevágás; beszélgetőtárhoz képest magas szövegszám; magas beszédlépésszám; eldöntendő és szónoki kérdések használata bizonyos műfajokban (riport, állásinterjú); a témaajánlások egy kézben tartása riport esetén; a beszélő saját kiválóságának említése; bók kiprovokálása; a beszélgetés témájától eltérő téma szóba hozása, erőltetése; kérdés válaszra nem méltatása; érdeklődés nem viszonzása; mondandó kijavítása társaságban, nyilvánosság előtt.

A beszólás a szomszédsági párokban

Tegyük fel, hogy a beszólás a szomszédsági pár kezdő elemében jelenik meg, például *Buta vagy!*, ekkor a szomszédsági pár második elemére vonatkozó követelmény, norma, szokás nincs. Előfordulhat, hogy a sértett az őt ért atrocitás mértékétől vezérelve választ a rendelkezésére álló, az adott nyelv sajátosságai által megszabott nyelvi formák közül. A válasz agresszív mértéke változatos. Például a *Te vagy a buta!* válasz azonos mértékűen durva. Lehet a reakció fokozó: *Te meg egy seggfej!* Sok esetben, például amikor a sértettnek egzisztenciális érdeke függ a beszélőtől, nem válaszol. Ha válaszol, akkor általában figyelembe veszi a beszédhelyzetet, beszédeseményt, belső és külső kontextust, személyes érzékenységet, egyéni fogadtatást, személyes érintettséget, esetleges előzményt, pillanatnyi hangulati, lelki és fizikai állapotot.

A vizsgálat célja

Több kérdésre kerestük a választ:

1. Milyen megnyilvánulási különbségek adódnak abból, hogy más-más személyek (barát, idegen, tekintélyes felnőtt) vesznek részt ugyanabban a situációban?
2. Milyen megnyilatkozásbeli különbségek mutathatók ki a két korosztály között?
3. A fizikai agresszió vagy a verbális agresszió elszenvedésekor jelenik meg több agresszió?
4. Kimutatni, hogy nyelviileg agresszív cselekedeteket és az agresszió elszenvedését hogyan befolyásolják a külső és a belső kontextuális tényezők.

Vizsgálati módszer

Kérdőíves kutatást végeztem iskolás diákok körében. Az egyik csoport tagjai 13–14 évesek, a másiké 16–17 évesek voltak. Mindkét csoportban 10 fiút és 10 lányt kértünk meg a válaszadásra. A megkérdezettek összesen tizenkét kérdést kaptak. Az első hat a hagyományos kérdőív kérdéseivel hasonlított, az aktív beszólásokra vonatkoztak, amíg a teszt második fele diskurzuskiegészítő volt. Utóbbiakban a situációkon túl meg volt adva a szomszédsági pár kezdő eleme, ezt kellett kiegészíteni. Úgy alakítottuk a kérdőívet, hogy annak első részében fizikai, másodikban nyelvi agresszió szerepeljen.

Hipotéziseim

1. Az alkalmazott nyelvi agresszió mértéke egyenes lineáris kapcsolatban áll a társadalmi távolsággal.
2. Az alkalmazott nyelvi agresszióra adott válasz fordított lineáris kapcsolatban áll a társadalmi távolsággal.

A kérdőívek feldolgozása

A kérdőívek feldolgozása érdekében a diákok által írt megnyilatkozásokat több kategóriába soroltuk: A – agresszív (pl.: *A kurva anyádat!*), S – semleges, beismerő, belátó (pl.: *Miért, hogy kéne kinézniem?*), U – udvarias (pl.: *Légyszí, egyél halkabban!*), NNy – nem nyilvánul meg, nem válaszol, M – hallhatóan nem nyilvánul meg, csak magában (pl.: *És még ő magyaráz illelről – magamban*), Cs – verbalitás helyett a cselekvés valamilyen formáját választja (pl.: *Megfordulok és visszalököm*). Kérdőjellel jelöltem azokat a válaszokat, amelyekre valamely oknál fogva teljesen idegenek, ezért nem tudtak válaszolni a megkérdezettek. Az okok között gyakran szerepelt például, hogy a megkérdezett nem az iskolában ebédel, esetleg soha nem jár könyvtárba. Három csoportban (A, U és Cs) két további fokozati kategóriát is bevezettem: kisleveles és a nagyfokú, hogy még pontosabb képet kapjunk.

Eredmények

Az 1a, 1b, 1c, 2a, 2b és 2c táblázatokban található a csoportok által adott összes válasz. Ebből többek között az is kiderül, hogy melyik három szituációban hangzott el a legkevésbé és a legtöbb agresszív megnyilvánulás. A 13–14 évesek körében az első öt szituációban, a hatodikban tizenkettő, az ötödikben pedig tizenöt agresszió jelent meg. A 16–17 éves korosztály a legkevésbé agresszívan az elsőben hétszer, a hetedikben tízszer, míg a negyedikben tizenkétszer reagált. Vagyis az első szituációt kezelte mindkét társaság a legnyugodtabban. Ezzel szemben a fiatalabbaknál a harmadik harmincöt, a nyolcadik harmincnégy, a tizenkettedik harminchárom agresszív megnyilvánulást hozott a felszínre. Az idősebbeknél a tizenkettedik szituáció harminchatszor, a nyolcadik harmincháromszor, a tizenegyedik harmincegyszer készítette őket agresszióra. Tehát ebben a sorban már két egyezést találunk.

Az atrocitások nem egyforma súlyúak voltak. A 13–14 évesek enyhének érezték az 1., 6., 5., és 4. szituációt, közepesen agresszívnak a 7., 2., 11. és 9. szituációkat, durvának a 10., 12., 8. és 3. szituációkat. Ugyanez a 16–17 éveseknél a következőképpen néz ki: enyhe 1. 7. és 4., közepesen agresszív 2., 5., 6., 3. és 10., amíg nagyon agresszív a 9., 11., 8. és a 12. szituációk voltak számukra.

1a táblázat. A 13–14 éves korosztály által adott összes válasz

AK	1	–	1	7	4	1	6	6	3	3	3	–
AN	2	1	–	5	5	–	10	9	1	5	5	–
S	8	10	2	5	5	1	–	2	3	7	4	7
UK	2	4	1	–	2	2	1	–	4	1	–	1
UN	–	–	3	–	–	1	–	–	1	–	–	–
NNY	7	5	12	1	1	13	1	–	6	2	4	10
M	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
CsK	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–
CsN	–	–	–	–	1	–	1	2	1	–	–	–
?	–	–	1	2	2	2	1	1	1	2	2	2

1b táblázat. A 13–14 éves korosztály által adott összes válasz

	5a	5b	5c	6a	6b	6c	7a	7b	7c	8a	8b	8c
AK	2	4	1	2	1	1	3	3	1	7	10	6
AN	7	3	–	5	3	–	8	4	3	7	4	–
S	8	3	–	7	4	4	7	3	3	6	3	4
UK	–	4	5	–	2	5	1	8	9	–	1	4
UN	1	1	5	–	1	3	–	–	1	–	–	–
NNY	1	5	8	2	5	3	–	1	–	–	1	4
M	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
CsK	1	–	–	2	–	1	–	–	–	–	–	–
CsN	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	1	–
?	–	–	1	2	4	2	1	1	3	–	–	2

1c táblázat. A 13–14 éves korosztály által adott összes válasz

	9a	9b	9c	10a	10b	10c	11a	11b	11c	12a	12b	12c
AK	3	10	2	9	9	2	8	8	–	11	7	3
AN	6	4	1	6	2	1	4	3	1	4	6	2
S	9	6	9	2	7	13	5	6	10	3	4	4
UK	–	–	1	–	–	1	–	–	1	–	–	1
UN	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–
NNY	–	–	5	–	1	1	3	3	7	1	1	6
M	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
CsK	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
CsN	1	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–
?	–	–	2	2	1	2	–	–	–	1	1	4

2a táblázat. A 16–17 éves korosztály által adott összes válasz

	1a	1b	1c	2a	2b	2c	3a	3b	3c	4a	4b	4c
AK	2	1	–	6	5	1	1	4	1	2	2	1
AN	–	3	1	2	2	–	9	9	–	4	3	–
S	14	7	2	9	7	1	4	1	5	12	6	5
UK	–	1	–	1	5	5	–	–	–	–	4	1
UN	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	3
NNY	4	7	16	–	–	9	2	2	9	–	2	7
M	–	–	1	–	–	1	–	–	1	–	–	–
CsK	–	1	–	1	1	–	–	4	–	–	–	–
CsN	–	–	–	1	–	–	–	–	–	1	–	–
?	–	–	–	–	–	1	4	–	4	1	3	3

2b táblázat. A 16–17 éves korosztály által adott összes válasz

	5a	5b	5c	6a	6b	6c	7a	7b	7c	8a	8b	8c
AK	3	5	1	4	2	3	–	1	1	6	11	7
AN	6	1	–	6	4	1	4	2	2	6	3	–
S	6	6	3	8	1	3	5	4	4	6	4	3
UK	2	3	1	–	2	3	7	9	4	1	1	1
UN	–	2	3	–	–	2	1	1	1	–	–	1
NNY	3	3	10	–	9	8	1	2	6	–	–	7
M	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
CsK	–	–	–	1	1	–	–	–	1	–	–	–
CsN	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–
?	–	–	2	–	1	–	2	1	1	1	1	1

2c táblázat. A 16–17 éves korosztály által adott összes válasz

	9a	9b	9c	10a	10b	10c	11a	11b	11c	12a	12b	12c
AK	3	10	8	8	6	2	13	5	11	10	8	4
AN	4	4	–	5	4	1	–	2	–	4	4	6
S	12	5	9	4	5	10	2	7	2	5	2	6
UK	–	–	–	–	1	1	–	1	1	–	–	–
UN	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–
NNY	–	1	2	2	3	6	4	4	5	–	5	3
M	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
CsK	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
CsN	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–
?	1	–	1	–	–	–	1	1	1	1	1	1

A 3. táblázat mutatja meg, hogyan oszlottak meg a válaszok fajtánként a két korosztálynál. Megállapíthatjuk, hogy minimális különbségeket találunk például az udvariasság és a semleges reakciók számában. Legnagyobb differencia (3,47%) a nagyon agresszív kifejezések száma között van, de ha az összes agresszió számát nézzük, akkor már majdnem kiegyenlített az arány: 38,19% a 13–14 éveseknél, 36,11% a 16–17 éveseknél.

3. táblázat. A válaszok megoszlása a két korosztálynál

	13–14 évesek	16–17 évesek
AK	148 (20,55%)	158 (21,94%)
AN	127 (17,63%)	102 (14,16%)
S	184 (25,55%)	195 (27,08%)
UK	61 (0,08%)	55 (0,07%)
UN	18 (0,02%)	17 (0,02%)
NNY	120 (0,16%)	142 (0,19%)
M	1	3
CsK	6	10 (0,01%)
CsN	10 (0,01%)	4
?	45 (0,06%)	34 (0,04%)

Nem elég azonban csak azt megvizsgálni, hogy melyik csoport milyen fajta megnyilatkozással hányszor él. További lehetséges szempont, hogy a megnyilatkozásokat a szerint vizsgáljuk, hogy az mely részt vevő személy jelenlétében hangzik el. Ennek eredményeit a 4. és 5. táblázat mutatja. Mindkét korosztálynál felfedezhető, hogy a kiskokú agressziót ismeretlenekkel szemben egy picit magasabb arányban használták, mint barátaikkal szemben. Valószínű, hogy az ismeretlenségből fakadó szabadság áll ennek a háttérében, amely eltűnik, amint a tanárával szemben találja magát a diák. Ekkor az agresszív közlések száma rohamosan csökken, a fiatalabb korosztálynál egy kicsit nagyobb mértékben. Mindkét csoport leginkább barátaival szemben használja a nagyfokú agressziót, a tekintélyes felnőttel szemben pedig csak elvétve, 0,01–0,01 százalékban.

A fiatalabb korosztálynál a kiskokú és a nagyfokú udvariasság egyre gyakoribbá válik, ahogy csökken az ismertségi szint, és ahogy nő a felek közötti hatalmi viszony. Az idősebbeknél hasonló a tendencia az ismeretlenekkel szemben, vagyis a társadalmi távolság itt valószínűleg szerepet játszik, de a tanárokkal szemben kevesebb a kiskokú udvariasság, mint az ismeretlenekkel szemben.

Nem elhanyagolható azoknak a száma, akik valamilyen fokú atrocitás esetén nem verbálizálják gondolataikat, érzéseiket. A helyzetekben nem megszólalók aránya mindkét csoport esetében növekedett az ismeretlenekkel szemben. Azokban a helyzetekben, amikor a tanár az agresszor, magas a nem megszólalók, nem reagálók száma: a barátok arányának 4–5-szöröse, az ismeretlenekhez képest pedig több, mint kétszerese.

**4. táblázat. Megnyilatkozások száma az egyes résztvevőket figyelembe véve
13–14 éveseknél**

	a	b	c
AK	62	65	21
AN	69	49	9
S	67	57	60
UK	5	21	35
UN	1	2	15
NNY	18	27	75
M	1	–	–
CsK	3	2	1
CsN	3	5	2

**5. táblázat. Megnyilatkozások száma az egyes résztvevőket figyelembe véve
16–17 éveseknél**

	a	b	c
AK	58	60	40
AN	50	41	11
S	87	55	53
UK	11	27	17
UN	2	3	12
NNY	16	38	88
M	–	–	3
CsK	2	7	1
CsN	3	1	–

Legalább ilyen érdekes következtetések látszanak a 6. és a 7. táblázat adataiból. Mint korábban említettük, nem nyelvi és nyelvi agresszió egyaránt érte a kísérleti személyeket. Egyértelmű, hogy a kétfajta agresszióra adott reakciók között van különbség. Mindkét csoportnál jóval maga-

sabb az agresszív reakciók száma a szomszédsági párok esetében. Éppen fordítva alakult az udvarias megszólalások száma, ez az 1–6 kérdésnél volt magasabb. Azoknak az eseteknek a száma, amelyekben nem szólaltak meg a kísérleti személyek, az első szituációkban magas (86 és 91), a diskurzuskiegészítők esetén pedig alacsony. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a szituációk első felében alacsonyabbnak érezték a megkérdezettek az őket ért agressziót, vagy mondtak valami durvát, vagy inkább nem szólaltak meg. A 7–12 kérdésekben az őket ért beszólást kevésbé tudták tolerálni, így a korábbiaknál gyakrabban nyilatkoztak agresszíven, ezzel együtt csökkent a nem megszólalások aránya. Verbális agresszióra nagyobb arányban érkezett agresszív nyelvi reakció, mint a fizikai agresszióra.

6. táblázat. Megnyilatkozások száma az agresszió fajtáját figyelembe véve 13–14 éveseknél

	sztituációk 1a–6c-ig	sztituációk 7a–12c-ig
AK	46	102
AN	61	66
S	81	104
UK	34	27
UN	16	2
NNY	86	34
M	0	1
CsK	6	0
CsN	6	4

7. táblázat. Megnyilatkozások száma az agresszió fajtáját figyelembe véve 16–17 éveseknél

	sztituációk 1a–6c-ig	sztituációk 7a–12c-ig
AK	44	114
AN	51	51
S	100	95
UK	28	27
UN	12	5
NNY	91	51
M	3	0
CsK	9	1
CsN	3	1

Összegzés

Összegzésként megállapítható, hogy több a hasonlóság a tanulóknak a barátokkal és az idegenekkel szembeni nyelvi viselkedése között, mint a tanulók tanárokkal szembeni nyelvi viselkedése között. Tehát az ismertségi szint alacsony volta kisebb fokú nyelvhasználati különbségre készítette a megkérdezetteket, mint az alá- és fölérendeltségi viszony (1., 4. és 5. táblázat). Továbbá az adatok azt tárják elénk, hogy az atrocitás mértéke is komoly hatással van az agresszió áldozatainak megnyilatkozásaira (1., 6. és 7. táblázat). Tehát kijelenthető: a belső kontextuális tényező (atrocitás mértéke) jobban befolyásolja az agresszióra adott választ, mint a külső kontextuális tényezők (társadalmi távolság és a hatalmi viszony).

SZAKIRODALOM

- Austin, John Lungshaw 1990. *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Brown, Penelope–Levinson, Stephen 1987. *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Forgas Joseph P. 1989. *A társas érintkezés pszichológiája*. Gondolat, Budapest.
- Huszár Ágnes 2006. Az együttműködés nyelvi jelei. *Beszédgyógyítás* 17/1: 33–47.
- Síklaki István 1998. A tanári dominancia buktatói: A felettetés szociolingvisztikai elemzése. *Iskolakultúra* 2006/1: 42–55.
- Szili Katalin 2004. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Szili Katalin 2007. Az udvariasság pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 131: 1–16.

Kérdőív

1. a) A helyi járatos buszon utazol barátoddal, aki rálép a lábadra. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- b) A helyi járatos buszon utazol. Egy ismeretlen rálép a lábadra. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- c) A helyi járatos buszon utazol osztályoddal. Az osztályfőnök mellé keveredsz, aki rálép a lábadra. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
2. a) Az iskolai menzán várakozol a sorban. Egy barátod váratlanul beáll eléd a sorba. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- b) Az iskolai menzán várakozol a sorban. Egy ismeretlen személy váratlanul beáll eléd a sorba. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- c) Az iskolai menzán várakozol a sorban. Egy tanár váratlanul beáll eléd a sorba. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
3. a) Az iskolai menzán ebédelsz. Mögötted elhaladó barátod véletlenül leönt a levesével. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- b) Az iskolai menzán ebédelsz. Mögötted elhaladó ismeretlen véletlenül leönt a levesével. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- c) Az iskolai menzán ebédelsz. Egy mögötted elhaladó tanár véletlenül leönt a levesével. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
4. a) A megyei könyvtár folyosóján valaki meglök hátulról. Megfordulsz, egyik barátodat áll ott. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- b) A megyei könyvtár folyosóján valaki meglök hátulról. Megfordulsz, egy ismeretlen ember áll ott. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....

- c) A megyei könyvtár folyosóján valaki meglök hátulról. Megfordulsz, egyik tanárod áll ott. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
5. a) Moziban vagy. Három székkal arrébb barátod hangosan csörög a chipses zacskójával, szürcsöli a kólát. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- b) Moziban vagy. Három székkal arrébb egy idegen hangosan csörög a chipses zacskójával, szürcsöli a kólát. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- c) Moziban vagy az osztályoddal. Három székkal arrébb az osztályfőnököd hangosan csörög a chipses zacskójával, szürcsöli a kólát. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
6. a) Meg akarod szólítani egyik barátod, megállsz, a szemébe nézel, de ő úgy tesz, mintha nem is lennél ott. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- b) Meg akarsz szólítani egy ismeretlent az utcán, megállsz, a szemébe nézel, de ő úgy tesz, mintha nem is lennél ott. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- c) Meg akarod szólítani osztályfőnököd, megállsz, a szemébe nézel, de ő úgy tesz, mintha nem is lennél ott. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
7. a) Az iskolában az ebédbefizetést intézed. Beállsz oda, ahol a sor végét gondolod, amikor egy barátod ingerült hangon megszólal: „*Óreg, ott van a sor vége!*” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- b) Az iskolában az ebédbefizetést intézed. Beállsz oda, ahol a sor végét gondolod, amikor egy ismeretlen szülő ingerült hangon megszólal: „*Óreg, ott van a sor vége!*” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- c) Az iskolában az ebédbefizetést intézed. Beállsz oda, ahol a sor végét gondolod, amikor a gazdaságvezető ingerült hangon megszólal: „*Óreg, ott van a sor vége!*” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
8. a) Vonaton utazol az osztályoddal. A hétfői buli eseményeit vitatjátok meg kettesben. Egy barátod, aki családi program miatt nem volt a buliban, a következőt mondja: „*Nem érdekel az ócska kis bulitok!*” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- b) Vonaton utazol az osztályoddal. A hétfői buli eseményeit vitatjátok meg kettesben. Egy ismeretlen utas a következőt mondja: „*Nem érdekel az ócska kis bulitok!*” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- c) Vonaton utazol az osztályoddal. A hétfői buli eseményeit vitatjátok meg kettesben. Osztályfőnököd közel ül, és a következőt mondja: „*Nem érdekel az ócska kis bulitok!*” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....

9. a) Használt mobiltelefonodat akard eladni barátodnak. A telefon láttán ő ezt mondja: „*Volna pofád ezért az ócskaságért pénzt kérni?*” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- b) Használt mobiltelefonodat akard eladni barátodnak. Egy ismeretlen fültnű a telefon láttán ezt mondja: „*Volna pofád ezért az ócskaságért pénzt kérni?*” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- c) Használt mobiltelefonodat akard eladni barátodnak. Az üzletet az egyik iskolai szünetben akard lebonyolítani, ezért az osztályfőnököd véletlen jelen van. A telefon láttán ezt mondja: „*Volna pofád ezért az ócskaságért pénzt kérni?*” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
10. a) Az iskolai osztályzatokról beszélgettek. Egy osztálytársad megjegyzi: „*Te csak ennyire vagy képes?*” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- b) Az iskolai osztályzatokról beszélgettek. Egyik osztálytársad apja megjegyzi: „*Te csak ennyire vagy képes?*” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- c) Az iskoláról beszélgettek. Osztályfőnököd megjegyzi: „*Te csak ennyire vagy képes?*” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
11. a) Buszon ülve utazol. Felszáll egy néni, majd barátod megjegyzi: „*Na, gyorsan add át a helyed!*” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- b) Buszon ülve utazol. Felszáll egy néni, majd egy utas megjegyzi: „*Na, gyorsan add át a helyed!*” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- c) Buszon ülve utazol. Felszáll egy néni, majd osztályfőnököd megjegyzi: „*Na, gyorsan add át a helyed!*” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
12. a) Hallod, amint a barátod megjegyzést tesz rád: „*Hogy nézel ki?!*” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- b) Hallod, amint egy idegen megjegyzést tesz rád: „*Hogy néz ez ki?!*” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....
- c) Hallod, amint az osztályfőnököd megjegyzést tesz rád: „*Hogy néz ez ki?!*” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?
.....

SUMMARY

*Batár, Levente***Offence as a speech act**

This paper introduces ‘offence’ as a new kind of speech act. We can consider it to be the opposite of ‘compliment’. The author suggests that verbal aggression is so common in everyday life that it needs to be thoroughly examined. He conducted a questionnaire survey of twelve questions with the participation of two groups of teenagers, 13–14 and 16–17 years of age, respectively. The first six questions concerned physical, and the last six questions referred to linguistic, aggression.

The main goals of the research were the following: (1) To see the difference, if any, between the utterances of the two age groups. (2) To find out whether it is physical or verbal aggression that makes people respond in a more aggressive way. (3) To reveal how the level of verbal aggression changes in utterances depending on the speaker or on the seriousness of the insult.